

Evolutionary structure and functions of competition

Shoxista AXUNOVA¹

Fergana polytechnic institute

ARTICLE INFO

Article history:

Received February 2021

Received in revised form

20 February 2021

Accepted 15 March 2021

Available online

5 April 2021

ABSTRACT

This article provides clear information on the evolutionary structure and functions of competition. The stages of development and its main tasks are discussed.

2181-1415/© 2021 in Science LLC.

This is an open access article under the Attribution 4.0 International (CC BY 4.0) license (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.ru>)

Keywords:

Competition,
attitude,
local market,
wild and civilized
competition,
natural farming.

Рақобатнинг эволюцион тузилиши ва вазифалари

АННОТАЦИЯ

Ушбу мақолада рақобатнинг эволюцион тузилиши ва вазифалари бўйича аниқ маълумотлар берилган. Ривожланиш босқичларига ва унинг асосий вазифаларига тўхталиб ўтилган.

Калит сўзлар:

Рақобат, муносабат,
маҳаллий бозор, ёввойи ва
цивилизациялашган
рақобат, табиий
дехқончилик.

Эволюционная структура и функции конкуренции

АННОТАЦИЯ

Данная статья дает подробную информацию об эволюционной структуре и функциях конкуренции. Рассмотрены этапы развития и его основные задачи.

Ключевые слова:

Конкуренция,
отношение,
местный рынок,
дикая и цивилизованная
конкуренция,
естественное земледелие.

¹ candidate of economic sciences, associate professor of Fergana polytechnic institute, Fergana, Uzbekistan

КИРИШ

Ўзбекистон Республикасида барқарор ривожланиш, миңтақалар иқтисодиётини изчил ривожлантириш, чуқур таркибий ўзгаришлар асосида ривожлантириш мамлакат корхоналари томонидан ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар рақобатбардошлигини оширишга хизмат қиласи. Рақобат – иқтисодий категория сифатида бозор иқтисодиётининг ва умуман товар хўжалигининг энг муҳим белгиси, уни ривожлантириш воситаси, бозор механизмининг асосий таркибий қисмларидан бири ҳисобланади. «Рақобат (лотинча concurrence – тўқнашув; инглизча competition) – бозорда иштирок этаётган корхоналар ўртасидаги ўз маҳсулотларини сотишнинг энг қулай имкониятларини таъминлаш, харидорларнинг турли-туман эҳтиёжларини қондириш мақсадидаги ўзаро таъсир, ўзаро алоқа ва қураш иқтисодий жараёнидир [1].

ТАДҚИҚОТ МЕТОДОЛОГИЯСИ

Тадқиқотлар натижасида шунга амин бўлиш мумкинки, бозор иқтисодиёти шароитида рақобатни ривожлантириши самарали қўллаб-қувватлаш, таниқли хориж корхоналари ва ташкилотлари маблағларини кенг жалб этиш, улардан мақсадли ишлаб чиқариш линияларни барпо этиш, субъектлар барқарорлигини таъминлаш, соҳага инновацион ўзгаришларни олиб кириш йўналишларини ўрганишда таҳлил ва синтез, тизимли таҳлил, кузатув-анкеталаш усулларидан фойдаланилган.

МАВЗУНИНГ ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ

Мазкур тадқиқот иши доирасида бажарилган мавзуга бағишланган оммавий назариялар ҳамда илмий тадқиқот ишлари кўплаб учрайди. XIX асрнинг охири ва XX асрнинг бошларида Нидерландия ва Швейцария гуллаган даври, Япониянинг кўринимас ўсиши ва гуллаши, Жанубий Кореянинг иқтисодий муваффақиятлари ва қатор янги индустрисал мамлакатларни жадал иқтисодий ривожланиши эса мамлакатда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар рақобатбардошлигига эътибор қаритила бошлади. XVII асрнинг ўрталарига келиб класик сиёсий иқтисод вақиллари саналган А. Смит ва Д. Рикардонинг хизматларида кузатилди. Кейинги даврларда Ф. Перру, А. Маршалл, Дж.Кейнс, В. Леонтьев, Й. Шумпетер, П. Сраффа, М. Порттер, Ф. Котлер ва бошқаларнинг меҳнатлари туфайли рақобат назарияси янада ривож топди. Ф. Перру рақобатни доимий таҳдидли ҳаракат сифатида тушунтиради. Инсон ўз манфаатини кўзлаб қимматроқ сотиб, арzon харид қилишга интилади. Шунинг учун рақобат билан доимий тўқнашишга тўғри келади.

ТАХЛИЛ ВА НАТИЖАЛАР

Бозор иқтисодиётининг илк белгилари пайдо бўлиши билан унга хос рақобат ҳам юзага келади. Иқтисодиёт ривожига мос холда рақобатчилик муносабатлари ҳам такомиллашиб боради. Бозор рақобати тарихан 4 босқичдан ўтади.

Биринчи босқич – бу натурал хўжаликдан бозор иқтисодиётининг дастлабки шаклларига ўтиш бўлиб, бу даврда рақобат майда товар ишлаб чиқарувчилар ўртасида боради. Бу босқичда рақобат маҳаллий бозорлар доирасида борасида, у бир турдаги товар ишлаб чиқарувчилар ўртасида бўлади. Рақобатда ғолиб чиқиши воситаси тажриба тўплаб, меҳнат маҳоратини ошириш ҳисобланади.

Иккинчи босқич – бу капиталистик эркин рақобат босқичидир. Бу босқич товар хўжалигининг оммавий тус олиши билан, майда товар ишлаб чиқариш ўрнига йирик машиналар тизимиға ва ёлланган меҳнаттага таянган товар ишлаб чиқаришнинг келиши билан характерланади. Рақобатни чеклашлар бўлмайди, у эркин курашга айланади, бу кураш маҳаллий бозорлар доирасидан чиқиб, миллий бозор микёсида юз беради. Рақобат шиддатли боради, унинг иштирокчилари қўпчиликдан иборат бўлади. Рақобатда ғолиб чиқишининг шарти янги техникани жорий этиб, меҳнат унумдорлигини ўстириш, янги товарларни ишлаб чиқариш бўлади.

Учинчи босқич – бу монопол рақобат босқичи бўлиб, у якка ҳокимликка интигувчи йирик корхоналарнинг курашидир. Рақобат иқтисоднинг монополлашган ва монополлашмаган соҳаларида алоҳида боради, аммо бу соҳалар ўртасида ҳам кураш кетади. Рақобатда енгиги чиқиши шартлари иккинчи босқичдагидек бўлади, аммо ўзаро курашда бозорни эгаллаб олиш, сиёсий ҳокимиятдан фойдаланиш кабилар кенг қўлланади. Бу босқичда монопол рақобат етакчи бўлса-да, эркин рақобат йўқолиб кетмайди, у иккинчи каторга суриласди. Иқтисодиётда монопол рақобат соҳаси ва эркин рақобат соҳаларига ажралиш бўлади.

Тўртинчи босқич – янгича эркин рақобат босқичи бўлиб, у аралаш иқтисодиётга хосдир. Бу босқичда рақобатчилар ғоят қўпчилик бўлиб, улар йирик корпорациялар, ўртача, майда ва ўта майда корхоналардан иборат бўлади. Рақобат доираси кенгайиб, у ишлаб чиқаришдан ташкари, хизмат кўрсатиш соҳасида ҳам фаоллашади, у молия бозорига шиддат билан кириб боради, ҳатто саёҳат бизнеси, шоу (томуша) бизнес, спорт бизнеси, ҳарбий бизнес кабиларни ҳам ўз дамига тортади. Рақобатлашув байнамилаллашиб, ҳалкаро бозор доирасида ҳам юз беради. Энг янги техника-технологияни қўллаш, бошқаришни компьютерлаштириш, товар таркибини зудлик билан янгилаш, энг малакали иш кучига эга бўлиш, информациядан фойдаланиш ва, нихоят, замонавий маркетинг хизматини ўюштириш рақобатда енгиги чиқиши шартига айланади.

Рақобатни унинг характеристига қараб ҳам баҳолаш мумкин. Қайси босқичда юз беришдан катъи назар, рақобат 2 типда бўлади, яъни у тартибсиз ёввойи рақобатдан ва қонун-қоидалар билан тартибга солинувчи цивилизациялашган рақобатдан иборат бўлади. Турли босқичларда ҳар иккала рақобат типининг нисбати ҳар хил бўлади. Цивилизациялашган рақобат аралаш иқтисодиётга хос бўлади, аммо у бирдан эмас, балки секин аста рақобатнинг асосий типига айланади. Бу бозор муносабатининг ривожланишидан келиб чиқади. Аралаш иқтисодиёт бозор ва нобозор муносабатининг яхлитлиги бўлганидан бу ерда рақобат билан биргаликда партнёрлик алоқалари ҳам амал қиласди.

Рақобатнинг тартибга солиши вазифаси ишлаб чиқаришни талаб (истеъмол)га мувофиқлаштириш мақсадида таклифга таъсир ўтказишидан иборат. Айнан шу вазифа ёрдамида иқтисодиётда таклифнинг талаб орқали, ишлаб чиқариш таркиби ва ҳажмининг якка тартибдаги ва ижтимоий эҳтиёжлар орқали белгиланишига эришилади, яъни иқтисодиёт бозор қонунлари асосида тартибга солинади. Рақобатнинг ресурсларни жойлаштириш вазифаси ишлаб чиқариш омилларини улар энг кўп самара берадиган корхона, худуд ва минтақаларга оқилона жойлаштириш имконини беради. Рақобатнинг инновацион вазифаси фан-техника тараққиёти ютуқларига асосланувчи ҳамда бозор иқтисодиёти субъектларининг

ривожланишини тақозо этувчи турли қўринишдаги янгиликларнинг жорий этилишини англатади.

Рақобатнинг мослаштириш вазифаси корхона (фирма)ларнинг ички ва ташқи муҳит шароитларига рационал тарзда мослашишига йўналтирилган бўлиб, уларнинг шунчаки ўзини-ўзи сақлаб, иқтисодий жиҳатдан яшаб қолишидан хўжалик фаолияти соҳаларининг экспансияси (кенгайиши)га ўтишини билдиради. Рақобатнинг тақсимлаш вазифаси ишлаб чиқарилганнеъматларялпи ҳажми (ялпи ички маҳсулот)нинг истеъмолчилар ўртасида тақсимланишига бевосита ва билвосита таъсир ўтказади. Ниҳоят, рақобатнинг назорат қилиш вазифаси бозордаги баъзи иштирокчиларнинг бошқа бир иштирокчилар устидан монополистик ҳукмронлик ўрнатишига йўл қўймасликка йўналтирилади.

МУҲОКАМАЛАР

Тадқиқот ишлари давомида ўрганилган ушбу мавзу доирасида рақобатнинг эволюцион йўлларини ўрганиш орқали қуидаги илмий йўналишларни ишлаб чиқишига сабаб бўлди. Шу билан бирга мамлакат корхоналари томонидан ишлаб чиқилаётган маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш, рақобатни ривожланиш йўлларини тадқиқ этиш жараёнидаги бир қатор муаммолар учрайди. Юқоридаги йўналишар ва муаммоларни гурухлаштириш мумкин бўлади.

Ишлаб чиқилган маҳсулотларни рақобатбардошлигини ошириш бўйича тадқиқотлар. Бугунки кунда маҳсулотларни рақобатбардошлигини ошириш орқали мамлакат экспорт салоҳиятини оширишга хизмат қиласи ва бозорга сифатли маҳсулотлар билан тўлдириш имконини беради. Бир қатор хорижий олимлар тадқиқотларига эътибор қаратадиган бўлсак, мамлакат иқтисодиётида рақобат механизmlарини қўллаш, очиқ иқтисодиёт механизмларини ташкил этишдан иборат.

Маҳсулотлар рақобатлашуви эволюцияси бўйича тадқиқотлар. Бозор иқтисодиёти шароитида рақобат эволюцияси тўрт босқичдан иборатdir. Бу босқичлар ўзига хос хусусиятларга эга бўлиб, ҳар бир босқичда бозордаги иштирокчилар, бозор сифими, конъюктураси, сифат ва миқдор жиҳатдан ўзгаришлари, мавсумий хусусиятлар, нархга таъсир этувчи омиллар ҳисобга олинган.

ТАКЛИФ ВА ТАВСИЯЛАР

Ўзбекстон Республикаси иқтисодиётини туб таркибий ўзгаришлар ва сифат жиҳатдан қайта қуриш, иқтисодиётни модернизациялаш, маҳсулотарни турларини кўпайтириш мақсадида диверсификациялаш ишларини жадал олиб бориш мақсадага мувофиқдир. Мамлакатда ишлаб чиқарилаётган маҳсулотлар рақобатбардошлигини ошириш учун қуидаги бир қатор ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

Биринчидан, барча корхона ва ташкилотлар фаолиятига янги техника ва технологияларни жалб этиш;

Иккинчидан, хориж бозорларидағи ўзгаришларни доимо кузатиш, янги ва аниқ бўлган ахборотларга эга бўлиш ва уларни ҳамкорларга узатиш;

Учинчидан, ташқи ва ички бозордаги рақобат киришувчи корхоналар тўғрисидаги маълумотлар базасини яратиш, доимо бозордаги ўзгаришларни таҳлил қилиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, бозор иқтисодиёти шароитида рақобат эволюцияси бўйича аниқ босқичларини ўрганиш, барча босқичлардаги жиддий таркибий ўзгаришларни аниқ ўрганиш эса ўз навбатида бозор иқтисодиётидаги рақобатбардошликни оширишга хизмат қиласи.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ:

1. Soliyev I.I. (2020). Methods for Selecting Innovative Projects for Implementation. *International Journal of Progressive Sciences and Technologies*, 23(2), 263-266.
2. Солиев И.И., &Сирожиддинов, К. (2020). Вопросы поддержания конкурентоспособности аграрных производителей. *Экономика и социум*, (6-2), 317-322.
3. Abduaizizova V.V., &Soliev, I. I. (2020). Methods of development of creative abilities of students. *Экономика и социум*, (6), 3-6.
4. Солиев И.И. (2020). Основные факторы развития инновационной деятельности. *Экономика и социум*, (4), 884-887.
5. Soliyev I. (2020). Formation of innovative activities in the educational system: technological approach. *Вестник педагогики: наука и практика*, (51), 150-151.
6. Soliev I.I. (2019). Innovative strategies in the economy and their practical significance. *Экономика и социум*, (6), 68-69.
7. Ismatullaev S.I., &Yakubovich Y.A. (2019). The role of innovative activity in the Socio-Economic development of society. *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 9(4), 93-98.
8. Soliyev I.I., & Shokirov A. (2018). The main features of innovation risks. *Теория и практика современной науки*, (1), 773-775.
9. Soliev I., & Dadamirzaev M. (2017). Corporate governance as the way of investment attraction. *Современные научные исследования и разработки*, (4), 11-13.
10. Sarfraz M., Ran J., &Soliev I. (2014). Restructuring and Performance Evaluation of Chinese Local Government: Problem, Reason, and Options of Change. *Journal of Management Policies and Practices*, 2(1), 1-15.
11. Z.T.Abdulxakimov, U.S.Saydalieva (2020).Establishment and use of small ecozones in the development of recreational activities// International Multidisciplinary Journal, vol.5, no. Special Issue, p.7, oct. 2020.
12. Usmanova Z.I, Alimova M.T. (2020). Development of the tourism and recreation complex as an effective lever for the rectoretion of the tourism sector in Uzbekistan after the pandemic. *Solid State Technology.vol/63 No.4 (2020)*
13. Madrahimovich R. N., &Bulturbayevich M. B. (2019). Advantages of vertical integrated enterprises (under light industry enterprises). *Test Engineering and Management*, 81(11-12), 1596–1606.
14. Bulturbayevich M.B., &Sharipdjanovna S.G. (2020). Improving the efficiency of management of vertical integrated industrial enterprises. *Test Engineering and Management*, 83, 5429–5440.
15. Makhmudov Bakhriddinkhon Jo'rayevich; Ismoilov Ravshanjon Baxritdinovich; Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich. "The Role Of Regional Governance In The Development Of Small Business And Private Entrepreneurship". *European Journal of Molecular & Clinical Medicine*, 7, 7, 2020, 705-711.

16. Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich.; Axunova Shoxista Nomanjanovna; Abdulkhakimov Zuhrali Tursunalievich; Tuxtasinova Dildora Rakhmonberdievna. "Problems And Prospects Of Development Of Agrologistics In The Republic Of Uzbekistan". European Journal of Molecular & Clinical Medicine, 7, 7, 2020, 763-768.

17. Khurramov Azizbek, Abdulkhakimov Zuhrali Tursunalievich, Ibragimov Gayrat, Mullabayev Baxtiyarjon Bulturbayevich, Nasrullaev Azamkhon. (2020). Use of gravity models in the development of recreation and balneology. *PalArch's Journal of Archaeology of Egypt/Egyptology*, 17(6), 13908-13920. Retrieved from